

Мирза-Сіденко В.М., к.б.н., доцент,
Кіровоградський державний педагогічний
університет ім. В.Винниченка
м. Кіровоград

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНІ ТЕРИТОРІЇ - КАРКАС РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

З 2000 року в області реалізується розрахована до 2015 року Загальнодержавна програма формування національної екомережі, природний каркас якої утворюють природно – заповідні території.

Перший етап формування мережі природно – заповідних територій та об'єктів в межах сучасної території Кіровоградської області започаткований 1940 року. Згідно постанови уряду Деревознавчу дослідну станцію було перетворено у державний заповідник „Веселі Боковеньки” та передано у ведення Управління заповідниками при РНК УРСР. Спеціальною постановою від 29 серпня 1951 р. 5 державних заповідників підлягали реорганізації у т.ч. і заповідник „Веселі Боковеньки”[4], який був переведений у Веселобоковеньківську деревознавчу дослідну станцію та перепідпорядковано Інституту лісу Академії Наук УРСР.

Активізації природоохоронної діяльності сприяло прийняття Закону „Об охране природы Украинской ССР”(1960). Постановою Ради Міністрів УРСР № 105 (1960 р.) затверджений список найбільш видатних парків, взятих під охорону держави, до складу яких увійшли дендрологічний парк республіканського значення „Веселі Боковеньки” та парк - пам'ятка садово – паркового мистецтва республіканського значення „Онуфріївський парк”. З утворенням 1967 р. Державного комітету УРСР з охорони природи та його представництва у Кіровоградській області розпочався етап цілеспрямованого виявлення та заповідання у статусі пам'яток природи унікальних природних об'єктів регіону – скель, джерел, дерев, боліт, балок, лісів тощо. Рішеннями облвиконкому створені 4 „Докучаєвських лісосмуги” у Маловисківському р-ні (1968), засновано 8 пам'яток природи місцевого значення („Бізулівські горби”, „Каскади”, „Холодні ключі”, „Дуби - велетні” та ін.) (1971), 4 парки - пам'ятки садово – паркового мистецтва місцевого значення („50 років Жовтня”, „Міський сад”, „Ковалівський”, „Парк Космонавтів”)(1972). 1975 року засновано 2 природно – заповідних об'єкти загальнодержавного значення - парк - пам'ятка садово – паркового мистецтва „Хутір Надія” і гідрологічна пам'ятка природи „Болото „Чорний ліс”. Рішенням облвиконкому 1978 року створено 5 заповідних урочищ місцевого значення в Онуфріївському р-ні („Довге”, „Шеметів ліс” та ін.).

На 1.01.1980 р. мережа природно – заповідного фонду Кіровоградської області складалась із 26 територій та об'єктів. На початку 80-х рр. зростає чисельність об'єктів загальнодержавного значення. Постановами Ради Міністрів УРСР було утворено ландшафтний заказник „Чорноліський” (1980) площею 3491 га та орнітологічний заказник „Редьчине” в Олександрівському р-ні (1983). Впродовж 1984 – 1991 рр. кількісно зростає мережа природно – заповідних об'єктів місцевого значення. Створені заповідні урочища у Долинському (Наталіївське, Олександрівська дача) (1984), Світловодському (Барвінкова і тюльпанова гора) (1987), засновано заказники і пам'ятки природи у Новомиргородському (Балка Троянівська) (1988), Новгородківському (Білопіль), Знам'янському (Бочки), Компаніївському (Інгільська жила) (1989) та ін. 1991 року засновано 5 лісових заказників місцевого значення в межах Новомиргородського району (Окіп, Луки, Коробчино...), орнітологічний заказник „Аджамський” (Кіровоградський р-н).

Наприкінці 1991 р. мережа природно – заповідного фонду Кіровоградської області включала 45 територій та об'єктів місцевого і загальнодержавного значення.

Якісно новий етап науково обґрунтованої оптимізації природно – заповідного фонду області був започаткований навесні 1991 року укладанням угоди між Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища Мінприроди України в Кіровоградській області та міжгалузєвою комплексною лабораторією наукових основ заповідної справи Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного і Мінприроди України (табл.1).

Таблиця 1 - Динаміка мережі ПЗФ Кіровоградської області

Роки	Кількість ПЗТ	Площа, тис.га	% заповідності території
1940	1	0,1	0,0
1960	2	0,16	0,0
1968	6	0,2	0,0
1980	27	3,95	0,16
1990	39	4,3	0,17
1995	114	8,4	0,34
2000	150	8,8	0,36
2005	178	11,3	0,46
2010	196	36,9	1,5
2012	215	98,5	4,01
2015	221	100,3	4,04

Станом на 1.01.2015 року оптимізований природно-заповідний фонд (далі ПЗФ) області складається з 221 заповідних об'єктів загальною площею 100,3 тис. га, серед них 26 – загальнодержавного (5,9 тис.га) та 195

місцевого значення (94,4 тис.га) (табл.2). Показник заповідності становить 4,03 % від загальної площі території області. Зважаючи на високий ступінь техногенної трансформації природних ландшафтів, на досліджуваній території кількісно переважають заповідні об'єкти площею від 25,1 до 100,0 га (37,8 % від загальної кількості), до 10,0 га (32,8%), від 10,0 до 25,0 га (18,4 %). Крупних об'єктів – площею понад 500 га усього 6. Пріоритетами природоохоронної діяльності в Кіровоградській області на сьогодні є оптимізація мережі природно – заповідного фонду, підвищення категорійного складу та статусу заповідних територій.

Вивчення питань, пов'язаних із особливостями формування регіональних екомереж (РЕМ) є актуальним і перспективним напрямом досліджень у природничих науках. Еколого-географічним аспектам формування і розвитку екомереж присвячено чисельні публікації. Зокрема, розширене трактування ландшафтного різноманіття та його збереження відображено у працях М. Д. Гродзинського, П. Г. Шищенка (2001), В. М. Пашенка (2000), А. О. Домаранського (2006); еколого-географічні аспекти створення національної екомережі України містяться у працях Ю. Р. Шеляг-Сосонка, Т. Л. Андрієнко, Я. І. Мовчана (2005, А. М. Маринич (2003) та ін. Питанням розбудови РЕМ у Кіровоградській області присвячені публікації А. В. Зарубіної (2011), Гелевери О.Ф., В.М. Мирзи-Сіденко (2003, 2006, 2012) та ін.

Таблиця 2 - Мережа природно-заповідного фонду Кіровоградської області, 2015 р.

Категорії заповідних територій та об'єктів	К-ть	Площа, га	З них			
			загально-державного значення		місцевого значення	
			к-ть	площа, га	к-ть	площа, га
Заказники, у тому числі:	104	18493,0	21	5728,0	83	12765,0
ландшафтні	56	13662,9	7	3844,4	49	9818,5
ботанічні	27	1624,9	9	741,5	18	883,4
лісові	8	1145,6	1	43,5	7	1102,1
зоологічні	4	247,3	1	27,0	3	220,3
орнітологічні	7	1240,0	2	503,6	5	736,4
Ентомологічні	1	4,3	-	-	1	4,3
гідрологічні	1	568,0	1	568,0	-	-
Дендрологічні парки	1	109,0	1	109,0	-	-
Пам'ятки природи, у тому числі:	52	534,6	2	9,1	50	525,5
комплексні	8	135,3	1	7,1	7	128,2
ботанічні	28	331,5	-	-	28	331,5
гідрологічні	11	57,8	1	2,0	10	55,8
геологічні	3	9,5	-	-	3	9,5
зоологічні	2	0,4	-	-	2	0,4
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	7	168,2	2	63,7	5	104,5
Заповідні урочища	55	3192,8	-	-	55	3192,8
Регіональні ландшафтні парки	2	77850,7	-	-	2	77850,7
РАЗОМ	221	100348,2	26	5909,8	195	94438,4

На даний час проектування більшості регіональних і локальних екомереж характеризується початковим етапом формування і потребує розвитку.

Базовими елементами екомережі є ключові території, які складаються з природних ядер, буферних зон, екокоридорів, відновлюваних територій й території природного розвитку, які у своїй неперервній єдності об'єднують ділянки природних ландшафтів у територіально цілісну систему.

На території Кіровоградської області відбувається інтенсивна антропогенна трансформація природних ландшафтів – лісостепових, степових, лучних, водних, болотних, які збереглися приблизно на 15 % території області. Ресурсну базу регіональної екомережі визначають: території та об'єкти природно-заповідного фонду як основні природні елементи екологічної мережі; розвинена гідромережа, яку складають 1599 водотоків, акваторії 87 водоймищ, понад 100 боліт, 64 озера (Кривульченко, 2011), 1915 ставків; водоохоронні зони, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів і зони санітарної охорони; ліси та інші лісовкриті площі (показник лісистості – 6,7%); ділянки степової рослинності, кристалічні відслонення, кам'яні розсипи, піски, солончаки тощо; частково землі сільськогосподарського призначення (пасовища, луки, сіножаті,

вигоны); ділянки, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України; ділянки, які є місцями зростання і перебування рослин і тварин занесених до Червоної книги України.

На території дослідження зареєстровано 171 видів, занесених до Червоної книги України (2009), у тому числі 108 – тварин, 55 – рослин, 8 – грибів. На території області поширено 16 рідкісних рослинних угруповань, які включені до Зеленої книги України (2009), серед яких 2 – лісових, 10 – степових, 4 – водних.

Проектування екомережі розпочинається з визначення її територіальних елементів – природних ядер, екологічних коридорів, буферних зон, зон потенційної ренатуралізації. Природні ядра, регіональні центри біорізноманіття, біоцентри формуються на природних територіях з високим біотичним та ландшафтним різноманіттям. Доцільно виділити 5 природних ядер, з їх числа національне значення мають 2 ключових території площею понад 5,0 тис.га: Чорнолісько – Холодноярське ядро (ЗЗланл „Чорноліський”, ЗПк „Холодний яр”) загальною площею 14,5 тис.га– як контактний елемент з екомережою Черкаської області, Світловодське (РЛП „Світловодський”) пл. 60,3 тис.га. Ключовим природним ядром правобережної частини національного Галицько – Слобожанського лісостепового екокоридору має стати проєктований Чорноліський національний природний парк (ЧНПП).

До ключових природних ядер регіонального рівня можуть бути віднесені природні біотопи, природно-заповідні території загальнодержавного значення та площею не менше 1000 га (для лісових) і не менше 500 га (для степових ландшафтів). Функції природних ядер регіонального значення виконуватимуть унікальні масиви широколистяних лісів - „Голоче” (Голованівський р-н, Голочанське лісництво, МЗланд „Голочанське”) пл.3,7 тис. га, „Зелена Брама” (Новоархангельський р-н, Торговицьке лісн-во, МЗланд „Зелена Брама”) пл.2,95 тис. га. та система степових біотопів у складі Боковеньківського природного ядра (Долинський р-н, РЛП „Веселобоковеньківський ім. М.Л. Давидова”) пл.17,5 тис.га.

Регіональними центрами біорізноманіття (Рцб) можуть бути природно-заповідні об’єкти загальнодержавного значення, а також лісові біотопи площею понад 1000 га. За нашими даними доцільно виділити 39 Рцб, серед них 25 - природно-заповідні території і об’єкти загальнодержавного значення (Войнівський, Когутівський, Монастирищенський, Чорноташлицький, Шумок, Миколаївський, Велика стінка, Садківський степ, Богданівська балка, Боковеньківська балка, Бузове, Власівська балка, Гранітний степ, Лікарівський, Цюпина балка, Шурхи, Бандурівські ставки, Редьчине, Полозова балка, Велика Вись, Витоки р. Інгулець, Болото „Чорний ліс”, дендропарк „Веселі Боковеньки”, Онуфріївський парк, Хутір Надія) та лісові масиви 14 найбільших лісництв ДЛГО „Кіровоградліс”: Голованівське (10344га), Червононержабківське (3980 га), Вільховатське (5541 га), Оникіївське (4304 га), Олександрівське (3053 га), Бірківське (3096 га), Кримківське (3029 га), Золотарівське (5336 га), Глинське (6189 га), Новогеоргіївське (3617 га), Крилівське (2708 га), Онуфріївське, Деріївське, Олександрійське.

Біоцентри розглядаються як локальні центри збереження ландшафтного та біотичного різноманіття площею не менше 2,0 га. Загальна кількість біоцентрів орієнтовно включає близько 300 природних територій та об’єктів, у т.ч. 191 природно-заповідних територій місцевого значення, близько 50 лісових урочищ та зарезервовані для наступного заповідання території, серед них, ур.Соломія (Гайворонський р-н), ур. Дорожинський ліс (Вільшанський р-н), Глинська балка (Світловодський р-н) та ін., а також військові полігони (Сасівський полігон площею 495 га, Компаніївський р-н).

Концептуально екомережа формується як система екокоридорів, які просторово забезпечують динамічну рівновагу й потік енергії між природними й антропогенними ландшафтними геокомплексами, обмін генофонду між популяціями природних ядер, біоцентрів.

З огляду на виконувані функції, площу у складі регіональної екомережі виділяємо 3–рівневу систему екокоридорів: національного, міжрегіонального та регіонального значення. В екомережі Кіровоградської області основними комунікаційними елементами національного рівня є широтні природні коридори, що забезпечують природні зв’язки зонального характеру: Галицько-Слобожанський (лісостеповий) і Південноукраїнський (степовий), а також меридіональні природні коридори – Дніпровський та Південнобузький [3].

До екокоридорів міжрегіонального значення відносимо Інгульський, Інгулецький, Тясминський. За допомогою сполучних територій Інгульський екокоридор на півночі може бути з’єднаний з Галицько-Слобожанським національним екокоридором, зокрема, його Чорнолісько-Холодноярським природним ядром.

Екокоридори регіонального рівня можуть бути представлені річково-долинними системами рр. Синиці, Синюхи, Ятрані, Чорного Ташлика, Великої Висі, Цибульника. В даний час триває розробка їх елементів.

Отже, проєктована регіональна екомережа Кіровоградської області включатиме 5 природних ядер, 39 регіональних центрів біорізноманіття, близько 300 біоцентрів та включає 4 екокоридори національного рівня – Галицько-Слобожанський, Південноукраїнський (Степовий), Південнобузький, Дніпровський, 3 екокоридори міжрегіонального рівня - Інгульський, Інгулецький, Тясминський, 6 регіональних екокоридорів - Синицький, Синюський, Ятранський, Чорноташлицький, Великовисівський, Цибульницький.

Актуальним питанням постає створення в області національного природного парку «Чорноліський». Чорний ліс віднесений до числа 8 найважливіших ботанічних територій України за критеріями ІРА. ЧНПП забезпечить охороною 6 лісових угруповань з числа занесених до Зеленої книги України, 12 видів вищих рослин та 15 видів тварин, включених до Червоної книги України і Європейського червоного списку, 37 видів мисливських тварин. 2009 року кафедра географії та геоecології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка ініціювала питання створення Чорноліського національного природного парку перед Кіровоградською обласною радою, проте розгляд даного питання перенесено владними структурами на 2020 рік.

Список використаних джерел:

1. Мирза-Сіденко В.М. Флора і рослинність Південного правобережного лісостепу на

межиріччя Дніпра – Синюхи. – Кіровоград, 2006. – С. 111-113.

2. Мирза-Сіденко В.М., Розкос О.М. Проектована екологічна мережа межиріччя Дніпра –Синюхи (лісостепова частина Кіровоградської області)// Зб. матеріалів науково-практичної конференції „Актуальні проблеми і перспективи розвитку вищої освіти в Україні”. – Кіровоград, 2003. – С. 67 - 68.

3. Національна доповідь про стан формування національної екологічної мережі України за 2006–2010 роки. – Херсон, 2012. – 200 с.

4. Справочник по заповедному делу / В.И. Олещенко, В.С. Одноралов, Т.Л. Андриенко и др. , под ред.. А.М. Гродзинского. - К.: Урожай, 1988. – 168 с.